

ՄԱՅՐՈՒԿ, ՏՈՒՆ ԵՐԹԱՆՔ

Մեծ գիւղին հայկական վերի թաղի լոյսերը չէին վառեր երկու օրէ ի վեր, ու շրջակայ պարտէզներու եւ այգիներու բնակիչները կեդրոն հաւաքուած, կը սկսէին առտուան կանուխ ժամերուն, ոմանք նոյն իսկ մթնշաղիւն, իրենց բեռները կապել ու պատրաստ դանուիլ Հալէպէն գալիք բեռնատար ինքնաշարժերու մէջ տեղաւորուելու, բոլորն ալ իրենց գոյքերով: Գիւղին երէցը տարի մը առաջ լքեր էր իր հօտը ու ապահով կողմի մը ապաստանէր, չտեսնելու համար Եւրօ վերահաս թշուառութիւնը: Պիտի ելլէր ամբողջ գիւղը ու թեքեա քանի մը օրէն տասնըվեց տարիներու իննութիւն մը եղող բարեզաւան աւանը դատարկանար իսպառ, իր տեղը տալու համար Անատոլիէն գալիք իսլամ դաղթականներուն:

Թաղին մէջ բարեպաշտուհիի համբաւունէր Տիկին Անթառամ ու ինքն էր որ տարիէ մը ի վեր, մօտակայ գիւղին երէցը զիրենք մխիթարելու եկած օրերուն, իր ձեռքերովը կը բանար սպիտակ մասին ու նշխարին խնորը, իր արտերուն մաքուր ցորենէն շրջակայ ջրաղացին մէջ աղացած ու երկու անգամ շարժաղէ անցուցած ալիւրովը: Գիւղը ամբողջ պիտի ելլէր, բայց այցելու հովիւը իր գիւղին էր այդ օրերուն, իրեններուն ու իր հօտին հետ ծովու ճամբով դէպի Թարթուս իջնելու:

— Փանոսին հսկէ՛ քանի մը վայրկեան, ես հիմա կու գամ ըսաւ Անթառամ իր էրկան, եկեղեցի երթամ ու վերջին անգամ մը մոմս վառեմ Սատուածամօր պատկերին առջև...:

Լուսինը արեւոտ դաշոյնի մը պէս կախուէր էր գիւղին սարակին վրայ ու արեւին

լոյսը տակաւ կը քաղուէր հեռուի դաշտերուն ու պարտէզներուն գոգերուն մէջ:

Տանը ափիկ մը բեռները կապուած էին արդէն ու իրենց միակ ապագայ յոյսը եղող հաղիւ չորս տարու Փանոսիկ կը քնանար անկողիններու կապուած հակին վրայ, դրան ետեւ:

Անթառամ ներս մտաւ տաճարէն. մինակ էր, իր մանկութիւնը յիշեց, երբ հազիւ վեց տարեկան արջիկ, տասնըջորս տարի առաջ ներկայ էր եղեր եկեղեցւոյ հիմնարկէջի մեծահնչէս արարողութեան: Սլա դեղնեղիկ, քարաչէն տաճարը քանի մը ժամ յետոյ ինքզինքը լքուած պիտի տեսնէր արդէն: Դողդուլուն քայլերով դէպի սեղան յատկացաւ. վեր ելաւ աջ կողմի մարմարեայ աստիճաններէն, սրտի տրոփումներու տակ, ձեռքովը վեր վերցուց խորհրդանոցի կապոյտ փոքրիկ վարագոյրը ու աչքերուն վրայ համբուրելէ յետոյ Սուրբ Սկիհը, դայն իր ծածկոյցին մէջ վախճամկամ, հետը առաւ ու համբուրելէ յետոյ անգամ մըն ալ տաճարին սեղանը, դուռն ելաւ, անոր դուռը փակելով ամուր մը: Երբ տաճ. մօտեցաւ, Հալէպի բեռնակառքերը հասած էին արդէն ու մեծ ճամբուն աջ եզրին վրայ կտրգաւ շարուած: Արեւը տիւր ծիրանի մը ձգեր էր գիւղը եզերող արտերուն վըրայ: Անթառամ իր երիտասարդ մարդուն կառքերէն մէկուն մէջ տեղաւորեց իր գոյքերը, մէկ երկու պարիկ ցորեն, պարիկ մը ածուխ, պարտէզի հաւերուն մեծկակ վանդակը, գիւղին խոնաւ օդին տակ արեւի մը պէս բացուած քանի մը թաղար թաշուշան ու ծիրանի ծառէն կտրած ոչ ճերմակ կտաւի մէջ

փութթաճ մատղաշ տունկ մը, իր հասնելիք քաղաքին կամ գիւղին մէջ զաճն կրկին տընկելու պարտէյի մը անկէնը, իբր յիշատակ իր գիւղական աշխատանքին ու ձեռք բերած բերքերուն: Գիւղին բոլոր այծերը հովել Մարգարէի հետ օր առաջ Ֆրանսացի ոստիկան զինուորի մը հակողութեամբ մեկնեք էին արդէն ու վերջին անգամ մըն ալ կրծելով Ամբիգի պարարտ արօտավայրերուն չորացած խոտերու խոզանները, հասած էին Սմար-Սղայի սահմանապահ պահականոցին առջեւ, հոնկէ մտնելու համար Սուրբ:

Փանոս, թխալէմ այդ չորուկ մանչուկը, ճահճային երկրի մը տենդոտ զաւակը, կը բընանար դեռ անկողիններու կապոցին վրայ, որուն ծալքերուն մէջ փաթթեր էր մայրը անոր մայկութեան կախորբանը, Սուրբոյ աղատ ժողին վրայ զայն մօտ օրէն կրկին սազելու, զայիք նոր երեխային համար:

Անթառամ ծոնցաւ մանկան վրայ, զայն փաթթեց իր վրայի ծածկոցովը, բազկացը մէջ առաւ եւ մտաւ բեռնատարին մէջ՝ երբ փոքրիկը կը քնանար դեռ: Մէկ ժամ շտեւեց. քառասուն, բեռնակառքերու առաջին կարաւանը պատրաստ էր արդէն ճամբայ ելլելու ղէպ ի հալէպ:

Անթառամ ուշադրութեամբ կը դիտէր չուրջի ոսկի դաշտերը. փոքրիկ աղջնակ մօ, էր երբ տարիններ առաջ իր ծնողքին հետ կը հեռանար Տէօրթ-Եօյի կամ Ջորք Մարգպանի հայրենական պարտէզներէն, բայց չէր յիշեր տակաւն անոնց ծիրանեղոյն նարինջները: Անկէ ի վեր դուրս ելած չէր բնաւ իրենց նոր հայրենիք աւանէն, բայց դիտէր որ հասնելիք մեծ քաղաքը՝ Հալէպ հայաշատ կեդրոն էր, որուն պատմական եկեղեցիին պիտի կրնար յանձնել իր ազատած սկիհը, իր ջնդիկ աղօթքներուն հետ: Ծոնկերուն վրայ քնացող Փանոսիկ չարժուճ մը ըլլաւ բեռնակառքին ցնցումէն, կէս մը բացաւ իր յոդնած աչքերը, չորս կողմը նայեցաւ, ու կարծելով որ իր տանը մէջն է, նորէն քնացաւ:

Կարաւանը, լո՛ւ, իր ճամբէն կ'ընթանար, իր ընդարձակ տաշտերուն մէջ գրկելով հափիւր քան ընտանիք: Բոլորին ալ այնպէս

կը թուէր որ քիչ մը անդին տեղացի նոր սատիկաններ պիտի կեցնէին այդ հսկայ կարաւանը, ու գիրենք ետ պիտի տանէին: Անցեր էին արդէն Մուրատ Փաշայի աղինոտ զըրուապներով հարուստ քարաշէն կամուրջը ու մօտեցած Բիհանիէի:

Ամրդի դաշտը առտուան տաք արեւին տակ կ'եփէր: Կարաւանը կանդ առաւ թրքական փոքրիկ աւանին ծայրը, ուր հաւաքուած էին բոլոր Հայերը: Շատեր վար իջան, պատառ մը հաց ուտելու եւ ջուր խմելու: Տեղւոյն իրենց ազգակիցները օրերէ ի վեր կը սպասէին դիրենք Հալէպ ձգելիք կառքերուն, այնքան անհամբեր դարձած էին: Շատեր ուղեցին կարաւանին մէջ նետուել, օր առաջ ազատելու համար հարեւաններու կասկածելի ակնարկներէն: Իրենց ըսուեցաւ որ վերադարձող բեռնակառքերը երկու կարաւան եւս ընկէ յետոյ Գրք-Պանի համար, դիրենք ալ՝ պիտի փոխադրէին նոյնքան ապահովութեամբ:

Փանոսիկ կը քնանար դեռ, երբ կարաւանին չարժուճով կրկին արթնցաւ, բայց այս անգամ չբացաւ: Փոքրիկ աչքերովը սկսաւ չորս կողմը դիտել: Այս անգամ հօրը բազկացը մէջն էր եւ ուրախութեամբ կ'ուտէր տանը այծերուն կաթէն շինուած պանիրը, թխորակ շերտ մը անոյշ հացին հետ: Իրեն այնպէս կուրար որ ամէն առտուան պէս, այդ առտուն ալ իրենց պարտէզը կ'երթային, ուր մայրը քիչ յետոյ զինքը դրած ծառի մը չուքին տակ ու դրացի հասակակից տղոց հետ օրն ի բուն խաղալէ ու քնանալէ յետոյ, երեկոյին, մայրը մտնող արեւուն հետ, կրկին իրենց տունը պիտի վերադառնային...

Կէսօրուան ուղիղ երկու ժամ կար երբ կարաւանը կանդ առաւ Այն-Տէլֆի, թրքական սահմանազուլերը, ուր ժամեր պիտի տեւէր թուղթերու եւ դոյքերու ու զոհաստներու ծալքերուն մէջ հաւանաբար պահուած ոսկի դրամներու չարաչուք քննութիւնը: Խիստ եւ դժգոհ էր կատարուած քննութիւնը, որ ժամեր տեւեց: Անթառամ պահ մը կարծեց որ իրենց գիւղին պարտէզն էր հող, այնքան

դիզեզիկ էր ջրառատ ալդ կայանը: Յոյս չկար որ շուտով ճամբայ պիտի իյլէր կարաւանը. յուսահատ՝ ծառի մը շուքին տակ նստեցաւ, ու Փանոսիկի գետնէն ժողված քարերուն հետ խաղալէն յոգնած, քնացաւ մօրը: Ծուռնկերուն վրայ՝ Անթառամ ուսերուն նստած սեւ ծածկոցին կէտք փոքրիկին դէմքին վրայ երկարեց ու ինքն ալ գլուխը կպցուց ուռիի ծառին, որուն կանանչ ճիւղերը հարսի քօղէն կախուած արծաթ երկար թելերուն պէս վար կ'իյնային, անոյժ զովութիւն մը տալով չորս դէն:

2300 տարիներէ ի վեր իբր արքունի պաշտոյս ծառայող այս պատմական ճամբան դարձեր էր բանուկ ճամբայ մը ըլլալէ, այն օրէն Թ վեր ուր Թրքական ուսեր Սանճաքէն ալիքեր էին: Այն-Տէյֆի մաքաւին սահմանապահ քնիշխներն ու ոստիկան պահակները իրենց բովանդակ գործունէութեան մէջ էին, մանրամասնօրէն քննելով իրենց բնակայլը կամաւորապէս լքող Հայոց այս առաջին կարաւանին բոլոր գոյքերը: Գիտէին որ այս կամաւոր արտադրութիւն սարսափելի հարուած մըն էր իրենց չունեցած արժանապատուութեան: Կրնային շատ աւելի նեղութիւն պատճառել, բայց քաջ գիտէին որ Տրանսա իր հոգատար թեւերը կը տարածէր տակաւին հայկական այս տեղահանութեան վրայ ալ: Հայեր արտօնութիւն ունէին իրենց բոլոր գոյքերովը փոխադրուելու հալչպ: Առանց շատ բարակը մաղելու, քննութիւնը յառաջ տարին այնքան որ օրէնքին դէմ մեղանշած չլրջային: ... Ետք մալարներու պետը, Պաշէր, մեկնելու առաջ ինչ պղծանքներ տուաւ, ծառերու շուքերուն տակ ու մացառներու ետեւ քնացող իր ընկերները հաւաքելու, ու միւս կողմէ ոչխարներու պէս ճամբուն երկու եղբրքներուն վրայ արեւին տակ կէս մը քնացող ու արթուն մնացող աւելի քան վեց հարիւր գաղթողները իրենց բռնատարներուն վրայ հանելու: Անթառամ ուշադրութիւն ըրաւ որ իր մարդը տեղէն չի շարժիր, գիտնալով հանդերձ որ այդ թշուառ երիտասարդը խուլ էր, առանց սակայն համը ըլլալու, ու այս ընդհանուր տարաժկութեան սեւ օրերէն ի վեր: Կամաց մը վեր-

ցուց Փանոսիկը ու էրկանը ձայնեց որ պատրաստուին:

Փոշիի ահալին ամպ մը բարձրացաւ դէպի վեր: Ելից այս առաջին կարաւանին մասնակցողները զինուորական կարգապահութեամբ իրենց քառակուսի տաշտերուն մէջ տեղաւորուեցան, երբ Պաշէր երկրորդ ու վերջին աղդանշանը կուտար արդէն: Աւարտած էր օրինական ամէն քննութիւն: Մեծ քաղաքներու յատուկ հարսանեկան թափորի ինքնաշարժի տողանցքի մը նման, քառասուն բռնաշարժները, բոլորին ալ վարիշները սըրտտու, անձնուէր Հայորդիներ, բոլորն ալ երիտասարդ, կէք քայեն դէպ ի յառաջ, դէպ ի Հայկ, գմայլելի կարգապահութեամբ:

Այն-Տէյֆի, որ Անտիոքի մօտակայ հրաշալի ջրվէժներուն ափն է, այլևս չ'երեւար: չեն երևար նոյնպէս Թրքական պահակները: Ազատ հողի վրայ անցած, անոնք կը սկսին երգել ու իրենց հետ երգել կու տան հարիւրաւոր գաղթողներուն, որոնց մէջ սակայն, ի՛նչ զարմանալի երևույթ, երգող չկայ: Վա՛խը, յուզով մը արդեօք խեղդեր են իրենց մէջ երգելու սէրն ու եռանքը: Վարիշները ուշադրութիւն կ'ընեն որ երիտասարդ չկար քնաւ ալդ առաջին կարաւանին մէջ: Ու երիտասարդ գրեթէ բնաւ չպիտի գոնուէր գալիք կարաւաններուն մէջ ալ: Տարիէ մը ի վեր Սանճաքի բոլոր հայ նորաստարդները մէկտով, երկուքով, աննշմար գաղթեր էին արդէն:

Փանոսիկ, արթնցած, կը գիտէր շուրջի ընդարձակ դաշտերը: Իրեն միշտ այնպէս կը թուէր որ դրացի ու ծանօթներու խոմբով պարտէղ կ'երթային, ուր պիտի վերապահէր պարտէղի մէջէն սահող առուին եղբրքը դրած թիթեղէ ջրազացը, իր այնքան սիրած խաղալիքը: Անապատի արեւը կ'այրէր զիրենք ու հաղու թէ երբեմն արեւմտեան տաք հով մը շնչել կու տար իրենց: Հայրենիք մըն էր, իր բոլոր գեղեցկութիւններով, հայրենիք մը՝ մերթ գուարթ ու մերթ տխուր յուշերով, որ այս անգամ փոխանակ քաղելու դէպ ի իր կայանը, տարագրիչներու քամակին վրայ կամ ջրօրիններու «խորը ջին»ներէն մէջ, այս անգամ

Փոքրիկն Փանոս ձիվնիքեան

կ'ընթանար, ի՞նչ երջանկութիւն, բռնատար ինքնաշարժերու ընդարձակ տաշտերուն մէջ, եւ ուր կարելի եղած էր տեղաւորել նոյնիսկ իբրբ ապրուած հայրենիքի մը կենսանիւթը եւ իրենց ծաւարը, եւ ալիւրը, եւ ոսպը, եւ պարտէզի հաւուցը, ու առուններու եկերթը հեկայ ռումբի մը պէս աճող... մեղորաղումը, դեղնորակ ու մեծոյի: Առաջին բռնատարին մէջ նստողները անգամ մը երկուք ցած իջնելէ եւ կրկին վեր բարձրանալէ յետոյ, արեւուն աղամանդէ պայծառութիւններ տակ տեսաւ հսկայ միջնաբերդը քաղաքին, որ չորս հողար տարիներէ ի վեր, ամէն ուղղութեամբ իրեն գրկկերուն մէջ եկող կարաւաններն ընդունին ու պաշտպաններ է ու մանաւանդ լուռ, համր վկան է եղեր դարերու անպատմելի եղեռներուն, ոոոներ մէջ սակայն աճէնէն քստմեկին տեսեր է ու լուռ լացեր 1915ի ահաւոր օրերուն: Այս նոր կարաւանը, տակաւին իր ետեւէն դալիքներով, զարմանալի պի-

տի թուէր վիթխարի սփինքսի մը պէս արեւուն տակ անմոռնչ խոկացող միջնաբերդին...

Քաղաքին հանրակառքի գծին ուղղութեամբ կարաւանը դարձաւ քառուղիին անկիւնը, ու կանգ առաւ քարաշէն մեծ շէնքի մը առջեւ, որուն ընդարձակ դաւիթին երկաթէ դուռներուն միջեւ ահագին բազմութիւն մը, զմալլելի ու յուզում առթող եռանդով մը, վար կ'իջնցնէր հայրենիքին բռնները: Ինչ որ պէտք էր հայրենիք մը կոչուելու համար, բոլորը հոն էր, ընդարձակ դաւիթին մէջ, խնամով քովէ քով դրուած: Մաքուր անկողիններու կապոցներ, սենեակի կահեր, վանդակներով հաւ ու սաղեր, աշխարհի քաղաքական տխուր լուրերը եւ իրենց հայրենիքի մօտալուռ քանդման լուրերը իրենց բերող ռաւոյն, ծանր պարկերով ամէն տեսակ հացահատի՛, ծառերու չոր կոճղեր, ու այն բոլորը որ պիտի օղնէր նոր ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ կեդրոն: Տասը անգամ բեռ իջնեցնէին ձեռքերը յուշած պատանի մը բաղուկներուն մէջ սեղմած թաղարը վար ձգեց, դետնի քարերուն վրայ: Շատեր չարաղէպ նկատեցին այս փոքրիկ աննշան աղէտը: Բոլորն ալ իջած էին արդէն ու տեղաւորուած՝ դպրոցի ճամբրուած ու յարգարուած վերնատանն մէջ, ու այժմ տարածուած իրենց անկողիններուն կիսարաց ծալքերուն վրայ:

Փանոսիկ իսկույն գտնէր իր քովի սենեակներէն իր թաղին ու դրացին պարտէզներուն հասարակեց տղաքը, ու կ'աճապարէր վար իջնել մարմարեայ աստիճաններէն, ահա յոյսով որ հոն պիտի գտնէր իր գիւղին պարտէզը, հովանուտ ծառերով ու ... առունն քով պիտի գտնէր նոյնպէս իր փոքրիկ ջրաղացը: Զարմանքով չորս կողմը կը նայէր, բայց ա՛մէն կողմ, ընդարձակ, քարայտակ բակին մէջ, քար էր միայն, ո՛չ մէկ ծառ, ո՛չ մէկ կանանչ: Հողին տրոմեցաւ սաստիկ՝ զպաշտ որ օտար էին իր բոլոր տեսածները ու այդ ընդարձակ բակը՝ հեռու էր իր պարտէզին նմանելէ: Զուգեց խաղալ իր ընկերներուն հետ, ու հանդաւրտ հողով մը նստեցաւ բակը՝ քարե-

րուն վրայ: Անթառամ, իր խուլ էրկանն օգնութեամբ, կրցեր էր տեղաւորուիլ իրենց ցոյց տրուած անկիւնը, ուր կոկիկ մը, բայց միշտ առժամաբար, դերեր էր իր զբոլոր ունեցածները: Անծանօթ մարդիկ չկային շուրջը, բոլորն ալ իր թաղին ծանօթներն էին: Առտուն արշալոյսին, դեռ իրենց պարտէղին ու տանը մէջն էին, ու այժմ վերջալոյսին, հեռացեր էին իսպառ իրենց համար սիրելի եղող երբեմնի հայրենիքէն: Վար իջաւ հասակակից կիներու հետ, Փանոսիկը փնտռելու ու պատահմբ բան կերցնելու անոր: Տեսաւ որ պզտիկը, միտակուլ, նստեր էր գետնի քարերուն վրայ, սրտաբեկ ու յոգնած: Խորհեցաւ որ ճամբու խոնջէնքն էր զինքը ձգողը: Տղեկը, մայրը տեսնելուն, երբ լաւ մը համոզուած էր որ օտար տեղ մը բերած էին զինքը, նախ հանդարտ, բայց տակաւ աղեկէզ ձայնով մը սկըտաւ ըսել մօրը.

— Մայրի՛կ, տո՛ւն երթանք...:

Առաջին պահուն, աննշմար անցաւ բակը գտնուող բազմութեան համար, Փանոսիկի լացը: Անթառամ ի զուր փորձեց լռեցնել պզտիկը. ան սկսաւ մանկական անմեղ ու հոգեկան լացը խառնել իր տակաւին թերթաշ բառերուն:

— Մայրի՛կ, տո՛ւն երթանք...:

Ամէնքը տուածին շուրջը հաւաքուեալ էին արդէն: Այս առաջին կարաւանին սրտէն փրթող առաջին եղբարովէպն էր արդէն, որ սեւ գիւրջի մը էջերուն նման կը բացուէր հետըզհետէ ու կը տարածուէր զպրօցի գաւթին ընդարձակ տարածութեան վրայ, մինչ իրիկունը հանդարտօրէն կ'իջնէր մեծ քաղաքի Սալիպէ թաղին վրայ:

Անթառամ չդիմացաւ իր տղուն տակաւ սաստկացող լացին. յանկարծ իր գիւղին եկեղեցին յիշեց, ուր մտեր էր մթնշաղին, պատարագի սկիզբ վերցնելու, որ այժմ իր զոյքերուն մէջն էր...: Տեսաւ որ բոլոր շուրջինները կուլային: Ուղեց խնայել անոնցմէ այդ պահու վիշտին ծանրութիւնը: Ծոռեցաւ Փանոսիկին վրայ, ուղեց վերցունել ու վեր տանիլ, թերեւս հայրը կարենար լռեցնել խեղճին սրտապատառ լացը: Ի զուր, սակայն: Ան աւելի սաստկացուց իր լացը: Աչքին ո՛չ մայր կը տեսնուէր, ո՛չ իր խաղի ընկերները, եւ ո՛չ ալ այդ անծանօթ ու օտար բազմութիւնը: Անոր տղու հոգիին մէջ աշխարհ փոքրիկ պատատուի մը վերածուեալ էր, իր հայրենի տունը, իր պարտէզը, հօբեղօրբ շինած թիթեղէ իր ջրաղացը...: Բախին մէջ ամէն շունչ զաղբեր էր կարծես ու մէկ ձայն կը լսուէր.

— Մայրի՛կ, տո՛ւն, տո՛ւն երթանք...:

×

Այդ տունը հետուն մնաց, այժմ, թըշուառ, զոհուած տղայ...: Սեւ կոունկները միայն քու պարտէղիդ հիւրն են այժմ, ու տունըդ վաղը աւերակ մը պիտի ըլլայ, բայց քու անմեռ ցեղիդ հոգին պիտի կրնայ շուտով նորը շինել, ուր պիտի մեծնասա ու մոռնաս քու այսօրուան լացդ: Հազարներու տեղ, որոնք հեռացան իրենց հայրենի տունէն, դուն ես որ բոլորին համար կ'աղաղակես.

— Մայրի՛կ, տո՛ւն երթանք...:

Այդ քու տունդ գուլումի աշխարհին մէջ թողուցիր, հէք մանկիկ... ու պիտի շտանես զայն անգամ մըն ալ:

ԱՐՏԱԻԱԶԴ ԱՐԳԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Հալէպ, 18 Յուլիս 1939

